

Ks. prof. dr hab. Marek Tatar
Instytut Nauk Teologicznych
Katedra Mistyki w Zakładzie Teologii Systematycznej
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Ks. mgr. lic. Dimitrijsa Artjomovsa MIC

„Realizacja charyzmatu Zgromadzenia Księży Marianów w służbie Kościołowi katolickiemu na Łotwie”

Napisanej z teologii duchowości

pod kierunkiem o. prof. dr hab. Marka Sokołowskiego SJ

Warszawa 2022

Życie zakonne od początku swojego istnienia miało charakter inspirujący dla całego Kościoła katolickiego. Jako forma życia konsekrowanego jest ono realizacją uświęcającej drogi poprzez podejmowanie radykalnego życia cnotami ewangelicznymi. Posiada ono podwójną inspirację. Pierwszorzędnym jej źródłem są słowa Jezusa Chrystusa, zaś drugim sposób ich realizacji wytyczony przez zakonodawcę. Z tego względu w życiu Kościoła katolickiego na przestrzeni wieków posiadamy całe bogactwo jego form. Jednakże spotyka się ono ze specyficznymi wyzwaniami wynikającymi z rozwoju cywilizacyjnego. Dlatego konieczny jest nieustanny powrót do zasadniczej jego idei, którą wyraża charyzmat. Konieczne jest także odczytywanie jego aktualności w bardzo konkretnym czasie i okolicznościach życia i rozwoju Kościoła. Nauczanie Kościoła katolickiego zawarte w słowach Soboru Watykańskiego II nie pozostawiają w tym względzie wątpliwości: „Przystosowana do współczesności odnowa życia zakonnego obejmuje zarówno nieustanne powracanie do źródeł wszelkiego życia chrześcijańskiego i do pierwotnego ducha stanowiącego natchnienie dla instytutów, jak też ich przystosowanie do zmienionych warunków naszej doby” (DZ 2). Tę konieczność Kościół rozeznaje i odczytuje jako działanie Ducha Świętego. Należy zauważyć, że zasadniczym motywem nie jest rezygnacja z niektórych elementów tej formy życia, ale odczytanie jej w kontekście zmian cywilizacyjnych, które niosą ze sobą wyzwania ale jednocześnie mogą odsłaniać bogactwo radykalizmu ewangelicznego. Jeszcze dobitniej tę prawdę rozświetla św. Jan Paweł II, który podkreślając wagę życia konsekrowanego jako daru dla Kościoła (por. VC 3), zaznacza, iż

jest ono świadectwem obecności Chrystusa w świecie (por. VC 25). Zauważa, że wierność charyzmatowi odgrywa kluczową rolę, ponieważ jest fundamentem tożsamości (por. VC 36), a także sprawdzoną drogą uświęcającą (por. VC 39). Odnosząc się do wyzwań stwierdza: „Przede wszystkim potrzebna jest *wierność charyzmatowi założycielskiemu* oraz ukształtowanemu przez ten charyzmat duchowemu dziedzictwu każdego Instytutu. Właśnie dzięki tej wierności wobec natchnienia założycieli i założycielek – które samo jest darem Ducha Świętego – można łatwiej odkryć i gorliwiej przeżywać zasadnicze elementy życia konsekrowanego” (VC 36). Zaś znakomitym dopowiedzeniem są słowa: „Nowym sytuacjom niedostatku należy zatem stawiać czoło ze spokojem, jaki płynie z przekonania, że od każdego oczekuje się nie tyle sukcesu, co raczej wysiłku wierności” (VC 63).

Świadomość nakreślonych powyżej kwestii jest konieczna dla właściwej lektury a także oceny zaprezentowanej przez ks. mgr. lic. Dimitrijsa Artjomovsa MIC dysertacji. Właściwie należy stwierdzić, że konieczne jest także uwzględnienie zasadniczej specyfiki realizacji charyzmatu mariańskiego wynikającej z motywów inkulturacyjnych a także historyczno-społecznych Łotwy. Autor niezwykle duży nacisk kładzie właśnie na właściwe odczytanie i realizację charyzmatu Zgromadzenia Księży Marianów uwzględniając relację do Kościoła lokalnego a także wydarzenia XX wieku na Łotwie (por. s. 7). Podjęcie opracowania postawionego problemu Doktorant uzasadnia dość merytorycznie zaznaczając, że w jest to nowość na gruncie polskiej literatury teologicznej i nie istnieją opracowania w tym względzie. To sytuuje pracę jako pionierską. Jednocześnie spotykamy bardzo uczciwe podkreślenie, że wspólnota marianów na Łotwie jest niewielka i to także w pewnym stopniu uzasadnia brak opracowań. Zdaniem recenzenta należy wyszczególnić jeszcze jeden argument przemawiający za podjęciem problemu, a mianowicie martyrologiczny charakter życia i posługi marianów na Łotwie, który nie jest powszechnie znany. a jednocześnie wpisuje się w bogactwo całego zgromadzenia. Wszystko to przemawia za uznaniem zasadności opracowania i jego znaczenia dla teologii duchowości, szczególnie w zakresie jej historii.

1. Metodologiczne aspekty dysertacji

Analiza zaprezentowanej do oceny dysertacji domaga się nakreślenia jej zasadniczej struktury. Na całość opracowania składa się: karta tytułowa, wykaz skrótów, wstęp, trzy merytoryczne rozdziały, zakończenie, bibliografia, spis treści. Można stwierdzić, że jest to układ dość klasyczny, prawidłowy oraz w pełni uzasadniony. Mamy zatem do czynienia z 340 stronami znormalizowanego wydruku komputerowego.

Niezwykle istotną rolę odgrywa wstęp, który prezentuje stan badanego problemu, wykazanie badanych źródeł, założenia badawcze, zastosowaną metodę badawczą, ogólny schemat dysertacji. Jak już zostało zaznaczone, pracę cechuje oryginalność i pionierskość na polskim gruncie. Warto, aby Autor zaznaczył również stan badań na łotewskim gruncie, ponieważ praca dotyczy właśnie tego obszaru. Nie ma zastrzeżeń także co do zasadności podjętego problemu badawczego a także jego sformułowania. Należy zaznaczyć, że został on skonkretyzowany poprzez wskazanie znaczenia charyzmatu mariańskiego dla życia i rozwoju Kościoła na Łotwie. Niezwykle cenne i wiele wyjaśniające jest doprecyzowanie w podtytule *Studium teologiczno-historyczne na podstawie źródeł archiwalnych zgromadzenia*. Równie ważna jest wieloaspektowa próba wyjaśnienia rozumienia samego pojęcia „charyzmat” z pokreśleniem, że nie było ono obecne w początkach zgromadzenia (por. s. 10). Jeśli chodzi o stan badań Autor bardzo uczciwie podkreśla, że dotychczasowe obejmowały tylko pewien wycinek i ograniczały się do aspektów ściśle historycznych. Jak sugeruje podtytuł dysertacji, źródło opracowania stanowią materiały archiwalne, niestety zdziesiątkowane poprzez tragiczne wydarzenia na Łotwie. Doktorant zaznacza, że fundamentem są materiały archiwalne znajdujące się w Rzymie a także podkreśla znaczenie wspomnień współbraci, protokoły wizytacyjne, pamiętniki, biografie, konferencje, kazania. Jak możemy zauważyć, są to bardzo zróżnicowane źródła, które domagały się właściwej ich oceny i kwalifikacji. Z tego względu bardzo istotnym narzędziem jest zastosowana metoda. Autor twierdzi, że zastosowano metodę zróżnicowaną w zależności od rozdziału: pierwszy to metoda historyczno-deskryptywna; drugi – analityczno-hermeneutyczna; trzeci – analityczno-syntetyczna. Należy przyjąć, że taka kompilacja metod jest w pełni uzasadniona i znajduje swoje odzwierciedlenie w tekście rozprawy.

Poddając ocenie poszczególne rozdziały pod kątem metodologicznym należy stwierdzić, że posiadają one logiczną oraz spójną ciągłość i w ten sposób tworzą zwartą całość dysertacji. Nieco zaskakujące jest ułożenie planu pracy badawczej i ograniczenie do trzech rozdziałów. Nie mniej jednak należy stwierdzić, że nie jest do błęd metodologiczny a lektura pozwala stwierdzić, że odzwierciedlają one w sposób pełny opracowanie zagadnienia. Warto także zauważyć, że każdy z rozdziałów posiada bardzo szeroki kontekst a także rozbudowaną treść. Pierwszy z nich dotyczy wybitnie kontekstu historycznego. Jest to bardzo logiczne, ponieważ Doktorant w ten sposób zbudował solidne podstawy dla opracowania a także umieścił zagadnienie w konkretnym kontekście historycznym oraz przestrzennym. Cenne jest syntetyczne nakreślenie historii ewangelizacji Łotwy, które stanowi pewne wprowadzenie by następnie zaprezentować historyczno-faktograficzne elementy skoncentrowane wyłącznie

wokół mariańskiej wspólnoty zakonnej na Łotwie. Drugi rozdział wydaje się nieco oderwany od zasadniczego problemu, ponieważ dotyczy transformacji rozumienia charyzmatu mariańskiego na przestrzeni wieków rozwoju zgromadzenia. Zauważamy w tym rozdziale, podobnie jak w pierwszym pewna dwuetapowość a mianowicie okres związany z założycielem św. Stanisławem Papczyńskim a następnie odnowicielem czyli bł. Jerzym Matulewiczem. Trzeci rozdział stanowi pewną syntezę, ponieważ łączy w sobie dynamikę rozwoju charyzmatycznego w konkretnych warunkach łotewskich.

Można zauważyć, że podjęta przez Doktoranta analiza posiada chronologię historyczną opartą na konkretnych dokumentach Kościoła powszechnego, Kościoła lokalnego a także samego Zgromadzenia Marianów. Na taką możliwość wskazują także badane źródła a także pozostała zgromadzona bibliografia, która jest niezwykle obszerna (37 stron). Warto zaznaczyć, że praca jest źródłowo-historyczna. Należy docenić wysiłek Doktoranta w rozstrzygnięciu niektórych historycznych kwestii spornych. Wskazuje to na znakomitą orientację zarówno w badanych źródłach, jak również w całości problematyki. Nieco kontrowersji wzbudza u recenzenta podział bibliograficzny. Przede wszystkim należy oddzielić dokumenty Kościoła od nauczania papieży. Określenie *Źródła Zgromadzenia Marianów* jest dość obszerne i nieprecyzyjne. Należałoby podzielić na dokumenty zgromadzenia oraz opracowania. Kolejną rzeczą są źródła historyczne publikowane i niepublikowane, które stanowią dla zagadnienia zasadniczą wartość i zdaniem recenzenta winny znaleźć się po dokumentach Kościoła i nauczaniu papieży. Niektóre z publikacji np. Ch. A. Bernarda, G. Firsza, J. Gogoli, J. Kumali, T. Paszkowskiej, czy B. Szewczul to literatura pomocnicza. Z kolei J. Matulewicz, *Pisma wybrane*, Warszawa 1988 należą do źródeł. To niektóre sugestie, które wskazują, że należałoby przemyśleć podział bibliograficzny w przygotowaniu pracy do publikacji.

Całość pracy zamyka bardzo dobrze i kompetentnie przygotowane zakończenie zawierające wszystkie niezbędne elementy prezentujące wyniki przeprowadzonych badań. Jest skonstruowane bardzo spójnie oraz syntetycznie. Autor stwierdza, że pewnym *novum* jest podjęcie refleksji teologicznej, co rzeczywiście sytuuje opracowanie w dziale „Historia duchowości”. Należy docenić podkreślenie przez Doktoranta możliwości wykorzystania jego pracy i może dobrze byłoby nakreślić dalsze możliwe obszary badań w tym względzie.

2. Merytoryczna wartość pracy

Jak już zostało wspomniane, zaprezentowana do oceny rozprawa mieści się w zakresie historii duchowości odsłaniając znaczenie zachowania i rozwoju charyzmatycznego księży

marianów na terenie Łotwy. Z tego względu Autor pojął bardzo głęboką analizę kontekstu historycznego pojawienia się i rozwoju chrześcijaństwa na tych terenach. Warto podkreślić, że stara się być obiektywny w ocenie faktów wchodząc w polemikę z istniejącymi już opracowaniami (por. s. 16). Jak zaznacza, jego badanie historii Kościoła będzie się skupiać szczególnie na wieku XX oraz XXI. Jest w pełni zrozumiałe ze względu na zasadniczy problem dotyczący rozwoju marianów. Nie mniej jednak, nakreśla dość syntetyczną historię od początków ewangelizacji, czyli XI wieku aż do XX. W nakreślonej przestrzeni historycznej szczególnie wskazuje na powstanie pierwszego biskupstwa, dynamikę rozwoju ewangelizacyjnego, znaczenie zakonów rycerskich (*Fratres militiae Christi*, krzyżaków). Jak zauważamy, istotną rolę odegrali augustianie (por. s. 19). Powołując się na prof. H. Strodsema, Autor zauważa trzy charakterystyczne elementy, tj. kult maryjny, inkulturacyjny charakter ewangelizacji, zastosowanie języków miejscowych – co niewątpliwie jest ewenementem (por. s. 20-21). Cenne jest także wskazanie na wpływ Lutra oraz Reformacji, które dotknęły także duchowieństwa. Kolejne dzieje to czas Stefana Batorego, jezuitów, dominikanów. Nie bez znaczenia, jak zostało zauważone, pozostała Wojna Północna, czas rozbiorów Rzeczypospolitej, wpływy Aleksandra I, Mikołaja I, czy też powstania styczniowego. To wszystko posiadało wpływ na kształtowanie się tożsamości łotyszy, powstawanie i rozwój struktur Kościoła katolickiego, rozwoju duchowego, intelektualnego i pastoralnego duchowieństwa. Jak zauważa Doktorant, graniczną datą jest rok 1918. Z tego względu kolejny etap historii analizowany przez Doktoranta to czas 1918-1940. Bardzo drobiazgowo została zaprezentowana odnowa struktur, odzyskiwanie dóbr kościelnych a także relacje ze Stolicą Apostolską (s. 28). Bardzo ważnym elementem nakreślonym w pracy jest troska o rozwój intelektualny duchowieństwa, a także odnowa życia zakonnego, które niemalże zanikło. Dość zaskakujące jest stwierdzenie, że „biskup nie zgodził się również na przyjęcie polskich misjonarzy-zakonników z powodu obawy władz łotewskich przed spolszczeniem katolików” (s. 31). Jest to tym bardziej kontrowersyjne, iż nie obawiano się np. przybycia niemieckich kapucynów. Autor stwierdza wprost: „Odrodzenie życia zakonnego na Łotwie nie byłoby możliwe bez pomocy wspólnot zakonnych z zagranicy, najwięcej z Niemiec” (s. 32). Rodzi się więc pytanie, czy nie istniało równie niebezpieczne zjawisko germanizowania Łotwy? Kolejny etap omawiany w tym rozdziale to czas od 1940 do 1990 roku. Jak dowiadujemy się z opracowania to bardzo trudny okres w relacji okupanci (Rosja, Niemcy) a Kościół. Proces walki z chrześcijaństwem i duchowieństwem widoczny jest w okresie pierwszej okupacji radzieckiej oraz drugiej aż do odzyskania niepodległości państwowej. Czas okupacji niemieckiej, jak zauważono, na tle reżimu radzieckiego jest

pewnym złagodzeniem (por. 34-35). Jak zauważamy studiując dysertację, czas drugiej okupacji radzieckiej charakteryzuje systematyczne prześladowanie Kościoła i wierzących, likwidacja życia religijnego i zakonnego. Bez wątplenia można go określić czasem martyrologii. Ostatni okres to czas odzyskania niepodległości przez Łotwę (1990) do chwili obecnej (2022). Cechuje ten czasokres odradzanie Kościoła katolickiego z centrum w Agłonie, budowania relacji ze Stolicą Apostolską (wizyta Jana Pawła II), wznowienie działania instytucji katolickich, wznowienie i rozwój działalności zakonów, rozwój ruchów świeckich, budowanie struktur Kościoła.

Druga część tego rozdziału koncentruje się na historii Zgromadzenia Księży Marianów. Oczywiście wpisuje się ona w historię Łotwy a szczególnym momentem, jak zauważa Doktorant jest prośba skierowana przez arcybiskupa do J. Matulewicza w 1920 aby przysłał marianina z Litwy dla założenia wspólnoty zakonnej. To odpowiedź na prośbę dwóch łotewskich kapłanów o przyjęcie do zakonu (por. s. 49). Kolejne etapy, jak bardzo drobiazgowo analizuje Autor, to powstawanie domu w Vilāni i kluczowe dla łotewskich marianów dwie postaci ks. Benedikts Skrinda oraz Bronislavs Valpitrš. Kolejny etap to powstanie wspólnoty w Rēzekne i utworzenie prowincji łotewskiej. Niezwykle drobiazgowo zostały opracowane losy marianów w czasie okupacji niemieckiej (1941-1944). Ten okres w pracy został określony mianem „pewnej ulgi” (s. 68) co znajduje potwierdzenie w przytoczonych faktach funkcjonowania nawet wydziału teologicznego (por. s. 70). Jak wykazuje opracowanie, szczególnym czasem doświadczenia i prób był okres drugiej okupacji radzieckiej (1945-1990). Walka z Kościołem przybierała wiele kierunków a wśród nich sposobem zwalczania religijności było rozproszenie zakonników. To uderzenie przede wszystkim w życie wspólnotowe ale także dzieła apostolskie. Jak wykazuje Autor, w ten sposób rodziło się życie ukryte, ale jednocześnie zadziwiająca jest wytrwałość w tożsamości charyzmatycznej. Właściwie zewnętrznie życie marianów było identyczne jak księży diecezjalnych i przejmowali oni także ich obowiązki. Kolejnym uderzeniem była ograniczona możliwość formowania i kształcenia kandydatów, żądanie pozwoleń, ograniczanie okresu nauki, limity przyjęć do seminarium (Ryga). To jeszcze bardziej skłaniało do szukania dróg rozwoju w sposób ukryty. Pośród narzędzi represji, jak wynika z pracy znalazły się następujące środki: wymaganie pozwolenia na pełnienie obowiązków, utrudnianie translokacji duchownych, nadmierne i uciążliwe opodatkowanie, aresztowania i zsyłki pod pretekstem wystąpień antyradzieckich i wskutek sfingowanych procesów. Jak wynika z treści dysertacji w wielu wypadkach były to czynniki mobilizujące do radykalnego życia, ale Autor bardzo uczciwie stwierdza, że były także odejścia i zdrady. Czas niepodległości 1990-2022

pozwoili na stopniowe odtwarzanie mariańskiego zycia zakonnego w prowincji łotewskiej poprzez wznowienie kapituły (1993), tworzenie struktur zarzadzających zgromadzeniem, odzyskiwanie i odbudowywanie budynków, wznowienie drogi formacyjnej (postulat, nowicjat). Szczegółowo Doktorant analizuje restrukturyzację prowincji. Równie istotny elementem stało się dostosowanie i odpowiedź na wymogi nowej rzeczywistości i wymagań cywilizacyjnych. Również mamy do czynienia z restrukturyzacją związaną z utworzeniem wikariatu łotewskiego (por. s. 91).

Drugi rozdział podejmuje zagadnienie dotyczące jakościowego rozwoju rozumienia charyzmatu mariańskiego w oparciu o dokumenty zgromadzenia. Jest w pełni uzasadniona droga analizy charyzmatyczności marianów na Łotwie. Odniesienie do zasadniczych dla zgromadzenia dokumentów pozwoliła Doktorantowi zobiektywizować problem a także stworzyć właściwy punkt odniesienia dla kompetentnej oceny sytuacji łotewskiej. Jak już zostało zaznaczone, samo pojęcie charyzmatu w duchowości zostało wyjaśnione we wstępie do dysertacji. Jednocześnie zauważył Autor pracy, że „w okresie założenia Zgromadzenia Księży Marianów, w teologii nie używano pojęcia «charyzmat», czy «charyzmat zgromadzenia», nie używał tych pojęć także o. Papczyński, założyciel marianów” (s. 10). To również przemawia za solidnym zbadaniem i wykazaniem charakterystycznych idei zgromadzenia. Z tego względu w pracy zaprezentowano zarówno samą sylwetkę o. Stanisława Papczyńskiego, jak również ustawodawstwo do roku 1909 czyli do momentu odnowienia charyzmatycznego. Skrupulatne zaprezentowanie osoby o. Papczyńskiego odsłania jego drogę i dojrzewanie do stworzenia nowego zgromadzenia poprzez pobyt u jezuitów i pijarów. Jak wynika z opracowania szczególnym akcentem nowego zgromadzenia była prawda o Niepokalanym Poczęciu NMP. Bardzo cenne jest wyjaśnienie przez Doktoranta rozstrzygnięcia kwestii darty powstania zgromadzenia (por. 101). Z podjętej analizy wynika sposób formowania się tej drogi rozwoju życia konsekrowanego. Szczególnym momentem jest zatwierdzenie tej formy na prawie papieskim (1699). Jak wynika z dokumentów fundacyjnych, charyzmat opierał się na: całkowitym oddaniu się Bogu, kulcie Niepokalanego Poczęcia NMP, oraz lojalności i wierności Kościołowi (por. 105-106). Niezwykle ciekawym wątkiem jest charakter eremicki, który właściwe, jak wynika z pracy był jedynie pewnym sposobem koniecznym dla aprobaty (por. s. 107). Jak możemy zauważyć, następuje rozwój charyzmatyczności także w kierunku troski o zbawienie zmarłych. Kolejny etap krystalizowania się charyzmatyczności i wpływu tego procesu to okres XVIII do XIX wieku. Możemy zauważyć w jaki sposób dokonuje się pewne osadzenie charyzmatyczne po śmierci założyciela. Doktorant bardzo dokładnie analizuje kolejne istotne

dokumenty precyzujące charyzmatyczność a także charakter apostołski zgromadzenia (por. 114-115). Kolejny etap to dynamiczny rozwój idący w kierunku umiędzynarodowienia i uniezależnienia od franciszkanów. Zauważamy, że cele zgromadzenia ulegają stopniowym przesunięciom na co wskazują konstytucje z 1786 roku a także kształtują się także praktyki pobożnościowe. Jak zauważono, „koniec XVIII początek XX charakteryzuje się brakiem jakichkolwiek modyfikacji” (s. 121). Niestety zmiany społeczne i polityczne doprowadziły do upadku marianów do tego stopnia, że w roku 1908 formalnym marianinem pozostał tylko o. Sękowski (por. s. 126).

Jak zauważa Doktorant, w tym krytycznym momencie nastąpiła zmiana sytuacji dzięki ks. J. Matulewiczowi i ks. F. Buczysowi, którzy zgłaszając się do „ostatniego marianina” podjęli się odnowienia zgromadzenia (por. s. 129). By wykazać tenże zwrot w życiu działalności marianów została nakreślona dość dokładnie sylwetka ks. J. Matulewicza odsłaniająca jego predyspozycje a także charyzmatyczne działania. Rozeznając sytuację zwrócił się do Kongregacji Zakonników o możliwość dokonania zmian, aby możliwe było przyjmowanie kandydatów i uzyskał pozytywną odpowiedź (por. s. 134-135). Jak zauważono, właśnie dzień złożenia ślubów przez ks. J. Matulewicza przyjmuje się jako datę odnowienia zgromadzenia. Bardzo cenne jest wyjaśnienie tej kwestii przez Autora w przypisie 168. Z punktu widzenia historii duchowości bardzo ważną kwestią, którą podjęto w pracy było wyjaśnienie problemu używania określenia „założyciele” w stosunku do o. Papczyńskiego i ks. J. Matulewicza z rozstrzygnięciem, by ten drugi był określany mianem „Odnowiciel” (por. s. 140). Odnowa zgromadzenia wiązała się także z koniecznością transformacji jego ustawodawstwa, co znalazło odzwierciedlenie w odnowionych konstytucjach. Bardzo dobra analiza przeprowadzona w dysertacji odzwierciedla zmiany akcentów w charyzmatyczności zgromadzenia a także takich elementów, jak problem habitu i charakteru ślubów (por. s. 144). Kolejny etap aktualizacji charyzmatu, jak wykazuje Doktorant, związany jest z uzgodnieniem go z prawem kanonicznym obowiązującym w Kościele. W tym kontekście analiza dotyczy charakteru konstytucji w 1930 roku. Na kanwie omawiania tego etapu Autor pracy podjął dyskusję nad kluczowym zagadnieniem dotyczącym ciągłości charyzmatycznej w odniesieniu do o. Papczyńskiego oraz ks. J. Matulewicza, opowiadając się za nią (por. s. 150). Następnym etapem są konstytucje po Soborze Watykańskim II i nowej reformie prawa kanonicznego (1986). Ich kształt wynika z nowego podejścia Kościoła zawartego w dokumentach soborowych a także nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego (1983). Szczegółowa analiza dosłania nowe spojrzenie na miejsce i rolę charyzmatu mariańskiego, przy jednoczesnym zachowaniu jego istoty (kult Niepokalanego Poczęcia NMP, apostołstwo,

a także modlitewna troska o zmarłych). Lektura systematycznego opracowania poszczególnych kapituł zgromadzenia (1993, 1999, 2005, 2011) pozwala poznać dynamikę charyzmatyczną a także wprowadzanie elementów, które wynikają z wyzwań eklezjalno-cywilizacyjnych. Niezwykle interesujący jest akcent związany z aplikacją tajemnicy Miłosierdzia Bożego jako pewnego *novum* w odniesieniu do charyzmatu (s. 160-161. 163). Jak wynika z rozprawy, niezwykle istotną rolę odegrała zmiana ustawodawstwa w 2017 roku związaną z kolejnym uzgodnieniem go z prawodawstwem kościelnym, zmianą języka a także aktualizacją charyzmatyczną. Znalazła ona odzwierciedlenie w nowych Konstytucjach oraz Dyrektorium. Oprócz kolejnego ujęcia cech charakterystycznych życia i uświęcania się marianina pojawił się po raz kolejny problem powrotu do habitu. Jak zauważa Doktorant, problem ten niejako odsunięto, aby nie stał się powodem do rozbicia charyzmatycznej jedności zgromadzenia (por. 177). Jak wynika z tekstu pracy, możemy mówić o potrójnej misji zgromadzenia w kontekście wyzwań i odczytywania znaków czasu: maryjność, eschatologia, apostołstwo.

Trzecia część pracy jest niewątpliwie syntezą poprzedzających ją dwóch rozdziałów i odnosi się do specyfiki realizacji charyzmatu mariańskiego w Kościele lokalnym. Warto w pracy ujednoczyć określenia „Kościół partykularny” oraz „Kościół lokalny”. W obecnej terminologii teologicznej ten ostatni jest funkcjonującym. Opierając się na dotychczasowych badaniach dotyczących aspektów historycznych a także charyzmatycznych, Doktorant podjął w tej części analizę sposobu realizacji mariańskiej drogi uświęcającej w bardzo konkretnych warunkach łotewskich. Mówiąc o tożsamości mariańskiej nakreślił charakter formacji marianów łotewskich, koncentrując się na okresie 1924-1940. Następnie skupił swoją uwagę na rozumieniu tożsamości, która na gruncie łotewskim znalazła szczególne odniesienie do maryjności (por. s. 195). Równie istotnym elementem jest otwartość apostołsko-ewangelizacyjna znajdująca swoje oparcie w odnowieniu przez ks. J. Matulewicza (por. s. 197). Nie bez znaczenia pozostał także trzeci element charyzmatyczny, czyli eschatologia (por. s. 198). Lektura dysertacji pozwala zauważyć bardzo mocne powiązanie mentalności łotewskiej, historii tego narodu z charyzmatycznością zgromadzenia. Jak zauważono w pracy, charakterystycznym elementem dla łotewskich marianów jest ofiarnicza służba i wierność Kościołowi. Jest to w pełni zrozumiałe ze względu na dramatyczność historii, w której Kościół stawał się pewnym „przyłądkiem niezależności”. Ta otwartość widoczna jest w zakrojonym na szeroką skalę działaniu duszpasterskim od początku zaistnienia zgromadzenia na Łotwie. Dotyczyło ono zaangażowania w pracę parafialną, ale także inicjowania grup i ruchów formacyjnych (Bogu i Ojczyźnie; Rycerstwo Niepokalanej Milicja Niepokalanej –

mająca swoje korzenie w duchowości i apostołstwie o. Maksymiliana Kolbe, stowarzyszenia pracowników, abstynentów, polityków chrześcijańskich). Równie istotnym polem działalności marianów była, jak wynika z pracy, działalność wydawnicza, która pełniła rolę znakomitego narzędzia ewangelizacji (szczególnie chodzi o literaturę ładgarską). Ta przestrzeń działalności jest wyjątkowo istotna ze względów teologiczno-edukacyjnych, ale także formacyjno-popularyzatorskich. Zagadnienie wiedzy, kształcenia teologicznego, które w procesie formacji odgrywa istotną rolę, znalazło w pracy szczególne podkreślenie. Autor charakteryzuje poszczególne osobowości mariańskich a także znaczenie Wyższej Szkoły Teologicznej na Łotwie (por. s. 221). Głębię zakorzenienia charyzmatycznego marianów łotewskich jeszcze bardziej odsłania okres prześladowań (1940-1991), jak bardzo trafnie zaprezentowano w dysertacji. Szczególnie narażona był jedność i życie wspólnotowe. Utrata domów zakonnych, rozproszenie, zaangażowanie w życie parafii diecezjalnych, wyroki, deportacje, emigracja duchowieństwa, jawne prześladowania, jak wynika z analizy, spowodowały materialne i osobowe osłabienie. Jednocześnie te czynniki odsłaniają się siłą i wartością charyzmatu. To niezwykle charakterystyczne dla narodów ubezwłasnowolnionych przez system stalinowski. W ten sposób, jak bardzo kompetentnie wykazał Autor pracy, realizuje się stwierdzenie Tertuliana dotyczące męczenników. Jak uczciwie stwierdzono, nie wszyscy wytrwali w tej próbie. To czas życia i formacji w ukryciu. Praca w sposób bardzo dokładny prezentuje nie tylko sylwetki ojców oraz braci, ale także konkretne dane odzwierciedlające sytuację marianów na Łotwie w tym czasie. Wskaźnikiem życia charyzmatem było życie poszczególnych ojców i braci ale także konspiracyjna praca apostołska (por. s. 236), praca edukacyjna oraz formacyjna. O ofiarniczym charakterze życia ich posługi świadczy dobitnie paragraf prezentujący świadectwa wierności oraz wytrwałości. Jak wynika z zaprezentowanej historii, przełomem stał się rok 1991. Odzyskanie niepodległości stworzyło szansę odnowienia życia i tożsamości mariańskiej. Mimo prześladowań, jak słusznie zauważono, przetrwał charyzmat a także dążenia do odnowy, oparte na solidnych fundamentach założycieli (por. s. 252). Autorowi w sposób bardzo trafny i cenny udało się wykazać nie tylko specyfikę duchowości mariańskiej na tych terenach ale także bardzo silne i trwale ugruntowanie, pomimo trudności i słabości (wykształcenie, formacja, brak wspólnotowości).

Kolejne etapy przeprowadzonej przez Doktoranta analizy wskazują na charakter i drogi formacji w charyzmacie mariańskim na Łotwie. Cennym osiągnięciem dysertacji jest niezwykle konkretne przedstawienie osób odpowiedzialnych za formację a także możliwości odczytywanych w kontekście aktualnych wyzwań wynikających zarówno z sytuacji Kościoła

katolickiego w tym rejonie świata, jak również sytuacji ekonomiczno-politycznej. Jak możemy zauważyć, marianie starają się odczytywać znaki czasu, a jednocześnie mimo ilościowej skromności wspólnoty, trwać w wierności charyzmatycznej a także właściwej ku temu formacji. Z tego faktu wynikają, jak uzasadniają przeprowadzone badanie, konkretne kierunki działań, do których należy duszpasterstwo parafialne, formacja księży (rekolekcje, dni skupienia), towarzyszenie chorym i umierającym, kapelania w więzieniu, duszpasterstwo młodzieży. W tymże działaniu charakteryzuje ich dyspozycyjna elastyczność, ofiarność, świadectwo zgodne z rozeznawaniem potrzeb Kościoła lokalnego. Charyzmat mariański został w pewien sposób zaktualizowany, jak dowodzi Doktorant, w relacji do współczesnej cywilizacji. Nie można przez to rozumieć, iż nastąpiła jakaś redukcja wymagań charyzmatycznych, ale odczytanie go w kontekście nowych środków. To powoduje otwarcie na nowe media jako instrumenty ewangelizacji wpisujące się w nowoczesne środki wydawniczo-publikatorskie (prowadzenie drukarni, wydawanie czasopism, publikacje naukowe, popularno-naukowe i rozwijające pobożność wiernych). Biorąc pod uwagę współczesną mentalność cywilizacyjną stworzono strony internetowe a także cenna jest współpraca z Radiem Watykańskim i katolickimi lokalnymi stacjami radiowymi. Całość działalności w tym względzie Doktorant dopełnia prezentacją dorobku formacyjnego o charakterze międzynarodowym oraz naukowego marianów łotewskich. Jak możemy zauważyć, niemalże każda przestrzeń życia Kościoła katolickiego na Łotwie jest przedmiotem ich zainteresowania i działalności (działalność duszpasterska, formacyjna, akademicko-naukowa, społeczna). Można stwierdzić, że nie stanowią jakiejś zakonnej enklawy ale są żywą częścią Kościoła lokalnego, co zostało przez Autora pracy znakomicie udowodnione i doskonale uargumentowane.

3. Elementy formalne pracy

Podkreślając ogromną zawartość merytoryczną i wartość metodologiczną pracy, należy podkreślić, że została ona przygotowana bardzo starannie. Bez wątpienia sam problem a także sposób ujęcia wzbudza zainteresowanie i jest dość odkrywczy na gruncie polskim oraz wyjątkowo istotny szczególnie dla Kościoła na Łotwie, Zgromadzenia Księży Marianów a także Kościoła powszechnego. Doktorant posługuje się dobrym językiem naukowo-teologicznym odzwierciedlającym bardzo dobre przygotowanie warsztatu naukowo-badawczego. Warto w tym względzie podkreślić wysiłek i podjęte starania napisania pracy w języku polskim. Należy zatem stwierdzić, że rozprawa jest komunikatywna. Na docenienie zasługuje sprawne przebrnięcie przez niezwykle rozległe i bogate źródła archiwalne, które

zostały zdziękowane poprzez różnorodność wydarzeń społecznych i politycznych. Nie budzą większych zastrzeżeń przypisy. Ubogacają je liczne wyjaśnienia a także dyskusje nad kwestiami problematycznym, które nadają pracy jeszcze większą wartość i świadczą o bardzo dobrej orientacji badawczej Doktoranta. Przygotowując rozprawę do publikacji, a byłoby to z pewnością z pożytkiem dla literatury w zakresie teologii duchowości całego Kościoła a także zgromadzenia Marianów, warto zwrócić uwagę na kilka szczegółów:

- Odwołując się do nauczania Soboru Watykańskiego II należy sięgnąć do najnowszego wydania z roku 2002 ze względu na różnice w tłumaczeniu jego dokumentów.
- W kilku miejscach, zwłaszcza w przypisach, jeśli używamy kursywy nie używamy cudzysłowu (np. s. 216, 277, 278)
- Pracę przed publikacją, a byłoby to bardzo cenne, należy poddać lekkiej korekcie pod kątem gramatyczności zdań (ss.: 24, 25, 26, 29, 31, 42, 55, 60, 64, 71, 124, 125, 202, 224, 239, 266, 276). Niewielkie pomyłki sprawiają, że nie do końca są jasne.
- Warto również poddać ją korekcie interpunkcyjnej.
- Nazwy: Konstytucje (chodzi o Konstytucje zgromadzenia), czy też Dyrektorium, ponieważ są nazwami własnymi warto pisać dużą literą (np. ss.: 166, 170, 173, 182, 183).
- Określenie „słowo Boże”, czyli odniesienie do Pisma Świętego, zgodnie z przyjętymi normami naukowego języka religijnego, „słowo” piszemy małą literą – to odróżnienie od „Słowa Bożego” jako osoby Jezusa Chrystusa (ss. 115; 141, 266).

PYTANIA DO DYSKUSJI:

- 1. Co jest charakterystycznym rysem charyzmatyczności marianów łotewskich w odróżnieniu od innych wspólnot tego zgromadzenia**
- 2. Na ile współpraca z marianami polskimi przyczyniła się do zachowania tożsamości charyzmatycznej przez wspólnoty łotewskie?**

Analizując całość rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Dimitrijsa Artjomovsa MIC należy stwierdzić, że zawiera ona bardzo dobre opracowanie postawionego w tytule problemu. Jest dziełem bardzo dobrym i niezwykle ważnym dla teologii życia duchowego, szczególnie na gruncie historii duchowości. To opracowanie niezwykle precyzyjne, obiektywne i rzetelne. Zaprezentowane wskazania i uwagi recenzenta mogą służyć jako pomoc w jej przygotowaniu do publikacji i w niczym nie umniejszają wagi pracy Doktoranta. Biorąc pod uwagę całokształt zaprezentowanej do recenzji rozprawy doktorskiej, jej walory merytoryczne,

metodologiczne o oraz formalne a także rozmiar, pionierskość, erudycję Autora oraz solidność, końcowy wniosek brzmi:

Rozprawa ks. mgr. lic. Dimitrijsa Artjomovsa MIC spełnia wszystkie wymogi metodologiczne, merytoryczne i formalne, stawiane przed dysertacją doktorską. Autor w pełni zasługuje, by dopuścić go do dalszych etapów przewodu doktorskiego i taki wniosek przedkładam Senatowi Akademii Katolickiej w Warszawie.

Warszawa 07.01.2023

